

CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anul XVII. Nr. 164-165

Iulie-August 1988

Noi Tracii

00187 - Roma, Foro Traiano 1/A

Tel. (06) 679.77.85

ORIGINEA TOPONIMULUI ARDEAL

de Dr. ION DULAMĂ

Cercetând cu atenție Dicționarul explicativ al limbii române, publicat în 1975, am găsit în el 1025 cuvinte de origine maghiară, din care 467 împrumutate, iar 558 derivate pe teren românesc și variante, ceea ce reprezintă 1.81% din totalul celor 56.568 cuvinte incluse în această operă lexicografică.

În statistică nu figurează toponimul *Ardeal* și derivatele sale, care, după Adrian Riza¹ și alții, este un cuvânt neaoș românesc. Autorii au dreptate, aducând diverse argumente ce contrazic teoria lui Hunfalvy, care a ajuns la eronata concluzie după care românescul *Ardeal* este transliterarea cuvântului *Erdély* și astfel considera că prioritatea Maghiarilor, în interiorul arcului carpatic, este probată prin însăși denumirea teritoriului respectiv.

Marele istoric Nicolae Iorga a acceptat etimologia maghiară a toponimului în discuție, dar cu reținere, întrucât a propus și alte etimologii, ca: *Ardalus* «fiul lui Vulcan», *vicus Ardilenus* sau *ardelionum...natio*.²

După un deceniu, în 1925, I. Marțian, în *Ardealul nu derivă din ungu-rește*, arată că toponimul își are obârșia în rădăcina indo-europeană *ardhva* «hoch», *ardh* «Erheben». cf. lat. *arduus*, vi-ir *arrda* «emporrarend», lat. vulg. *ardeus* și *ardea* etc. Mai citează ca argument în favoarea tezei sale existența orașului *Ardil*³ Ambii au fost combătuți de către N. Drăganu,⁴ adept al lui Hunfalvy.

Dintre autorii străini, Wolf a susținut autohtonismul toponimului în *Das rumänische Ardiel; Ardeal ist der uralte Landename Dakiens* adică *Ardealul este numele străvechi al Daciei*.

Mai recent, Corneliu Belciu arată că, potrivit informațiilor lui Strabon, în zona italo-pontico-dalmatică, pe timpul lui Burebista, existau: un nume de

oraș *Ardea*, nume de țară *Ardia* și nume de popor *Ardiael*. Iordache Moldoveanu consideră: *Ardeal*: munte, deal. cuvânt românesc de origine geto-dacică, compus din două teme: *ar* și *deal*, străvechi, de mii de ani - așa se explică de ce tot neamul românesc spune *Ardeal* și nu *Transilvania*, nume născut în urma venirii armatelor romane.⁵

O serie de factori de natură lingvistică și istorică vin să infirme originea maghiară a toponimului *Ardeal*.

I. *Erdö* are la origine un etimon românesc.

Când au sosit în Panonia, Maghiarii aveau în vocabular cuvântul *berek* de origine discutabilă, fino-ugrică (*ber*), slavă sau bulgară (*bereg*).⁶ Atestat documentar înaintea lui *erdö*, care l-a înlocuit, avea în graiul vorbitorilor săi înțelesul de «pădurice mică de pe malul unui râu». *Erdö*, la început, avea semnificația unei «păduri tăiate și răsărite, apoi s-a generalizat pentru sensul de pădure». Cercetătorii maghiari sau de alte naționalități exclud originea fino-ugrică, slavă, bulgară, turcică sau germanică a cuvântului *erdö*.⁷ Așadar, el este un împrumut situat în timp, după ce Maghiarii au trecut Carpații. În asemenea context istoric și geografic, putem presupune că acest cuvânt a fost luat de la Români, care au avut contact îndelungat cu Maghiarii.

Până în secolul al XVII-lea, posibil și al XVIII-lea, în limba română a circulat, în mod curent, cuvântul *rediu*, al cărui conținut concret de pădure tânără, «pădurice»⁸ în sens de suprafață și înălțimea copacilor, se suprapune peste cel al lui *erdö*. *Rediu*, de etimologie necunoscută, nu mai este în vorbirea curentă a tuturor Românilor, dar a lăsat numeroase urme în toponimie, pe tot teritoriul României și în afara lui. Cu această denumire întâlnim 17 sate sau comune, pe lângă alte râuri sau locuri, unde nu mai există de multe secole păduri. Cum în prima jumătate a secolului al XIV-lea existau localități de oarecare importanță cu această denumire,⁹ rezultă că el se folosea de mai multe veacuri și nu este exclusă originea traco-dacică.

II. *A inițial*, din românescul *Ardeal*, nu putea proveni din *E inițial*, din mag. *Erdély*. Dacă cercetăm cuvintele din limba română,¹⁰ care încep cu fonemul *a* (exclusiv cele presupuse că au obârșie maghiară), vom constata că toate etimonurile din care au provenit aveau ca inițială tot fonemul *a*. Cele câteva excepții sunt fie reconstituiri cu doză de probabilitate (de ex. *acesta* din *ecce-istu*), fie cu etimologie controversată (*a arunca*,¹¹ *armindenii*).

Dimpotrivă, se poate dovedi că în limba maghiară, adeseori, a inițial din unele cuvinte de etimologie diferită a trecut în *e*, în toate categoriile de cuvinte.

a. Antroponime: *Atila* (consemnat sub această formă de către istoricii latini și bizantini) a trecut în mag. *Etele*¹² (*Ethela* la Simon de Keza). Germanicele *Albert* și *Adela* au fost ortografiate de Maghiari în *Erbert*, respectiv *Etelka*¹³. Greco-bizantinul *Andreas* apare la Maghiari *Endere*¹⁴ la început, apoi *Endre* și de abia în ultimele secole a fost scris *Andras*. Tot așa gr.biz.

Alexios (Alexiu), în mag. *Elek*¹⁵

b) Toponime. Gr.biz. *Atelcuz* a fost redat scris *Etelköz*, iar latinescul *Agria*¹⁶ a fost maghiarizat *Eger*.

c) Apelativele *abanos* și *arhiepiscop* au fost ortografiate *efenfa* și respectiv *érsek*.¹⁷

Prin urmare, ținând seama de fonetica istorică românească, așa cum rezultă din exemplele date mai sus, reconstituirea toponimului *Ardeal* din *Erdély* este imposibilă. Forțat și nefiresc ar fi rezultat *Ierdăi*, foarte îndepărtat de cuvântul actual. Din punctul acesta de vedere trebuie admis că toponimul *Ardeal* are altă origine, iar derivarea din *Erdély* este o speculație.

III. Radicalul *ard-* este indo-european și nu se găsește în fondul comun fino-ugric, dar se întâlnește frecvent în latină și apoi în toate limbile române. ceea ce reprezintă un argument că la Indo-Europeni constituia o bază fonetică comună și foarte răspândită, intens utilizată în vorbirea de toate zilele. Este suficient să cercetăm un atlas geografic general,¹⁸ pentru a întâlni radicalul *ard-* în mai multe toponime, dispersate pe teritoriul fostului Imperiu Roman sau în acele zone unde se vorbesc limbi indo-europene. Vom consemna: râul *Arda* (Bulgaria), orașele *Ardabil* și *Ardistan* (Iran), localitatea *Ardal* (Norvegia), portul pescăresc *Ardglass* (Irlanda), podișul *Ardenne* (Belgia), provincia *Ardahan* (Turcia) și râul *Ardila* (Spania). La răsărit de Carpații Păduroși, se află *Ardilasca*, *Ardilejskij*, peste hotar și apă în Mokra.

Radicalul *ard-* (inexistent în dicționarul lui Putnoky-Crisián) este frecvent întâlnit în arcul carpatic. Ex. *Ard-ud*, *Ard-eu*, *Ard-usat*, *Ard-an*. În Carpații Răsăriteni, la granița dintre Moldova și Ardeal, se înalță vârful *Ardelea*,¹⁹ a cărui denumire numai din gura păstorilor, din străvechi timpuri, a răzbătut până la noi. În toponimie, rădăcina *ard-* este omniprezentă în țările mediteraniene. Localități de importanță redusă se află peste tot, așa cum în Franța întâlnim: *Ardiche*, *Ardeche*, *Ardentes*, *Ardes* și *Ardres*.²⁰

Radicalul *ard-* inițial îl găsim consemnat scris în antroponime, brodând istoria din îndepărtata antichitate până în zilele noastre. În afară de *Ardalus*, menționat de N. Iorga, Pausanias ne amintește de *Ardys*, iar în dinastia Sasanizilor au fost *Ardașir I* (224-241), *Ardașir al II-lea* (383-388) și *Ardașir al III-lea* (628). În teritoriul traco-dacic sunt cunoscuți *Ardaric*, ai cărui supuși la anul 455 se aflau în Ardeal, iar la Constantinopol, în aceeași perioadă, comandantul armatei bizantine era *Ardabur Flavius Aspar*. Mai apropiat de noi, la 1038, în armata bizantină se afla un șef militar cu numele *Arduin*.

La anul 592, generalul bizantin Priscus a dus lupte cu un șef militar al unui grup de Slavi de prin părțile Argeșului, care se numea *Ardagast*.²¹ Întrucât radicalul *ard-* nu se găsește în slava veche și nici în limbile Slavilor de vest și est, opinăm că acest *Ardagast* era un român localnic, călăuză sau conducător al masei româno-slave, ce intenționa să pătrundă în Imperiul Bizantin. Nu este exclus să fi fost o căpetenie de origine slavă, care, pentru că manevra masa Românilor ce se aflau mai spre munte, a fost numit de compatrioții săi cu un termen specific populației pe care o conducea.

Într-un dicționar latin-român²² găsim următoarele cuvinte ce încep cu *ard-*:

- *ardalio (ardelio)*, «om aferat fără a face nimic».
- *Ardea*, vechea capitală a Rutulilor în Lațiu. *Ardeatinus*, «ardeatin». *Ardeas*, locuitor din Ardea.
- *ardea*, «bâltan».
- *ardeus*, adj. 1. «arzător». 2. «scânteietor». «strălucitor». «sclipitor». 3. «aprig», «pasionat».
- *ardenter*, «aprins», «aprig», «cu ardoare».
- *ardeo*, 1. «a arade», 2. «a scânteia», «a străluci»
- *ardesco*, 1. «a se aprinde», «a străluci», 2. «a crește»
- *ardor*, 1. «foc», «arșiță», 2. «strălucire», 3. «ardoare», «patimă», «dorință arzătoare».
- *arduus*, adj. 1. «drept» (la urcuș). «abrupt», 2. «înalt», «mândru»
- *arduum*, «înălțime», «greu», «amarnic».

Din exemplificarea de mai sus. observăm mulțimea de cuvinte ce încep cu *ard-* în limba latină. În ansamblu. ele sunt mai multe decât în oricare limbă neolatină. De asemenea. trebuie să reținem sensurile principale. cele îndepărtate sau înrudite. ale etimonului *arduus*. pe care noi îl considerăm elementul de bază de la care au derivat toate toponimele. antroponimele și etnonimele ce au ca rădăcină *ard-*. S-a dovedit că denumirea munților *Rodope*,²³ din care își adună afluenții râul *Arda*. derivă tocmai de la *arduus* și se poate observa. de la prima vedere. distanța fonetică enormă dintre *Rodope* și restul cuvintelor analizate. inclusiv *Ardeal*. Nu este cazul să mai amintim înrudirea lui cu indo-europeanul *ardhva*. dar trebuie menționată originea lor comună din pre-indo-europeanul *ar-*.

Deși la distanță mare. dacă punem unul lângă altul toponimele *Ardenne* (fonetic *Ardan*) și *Ardan* din nordul Transilvaniei. suntem frapați de identitatea lor fonetică. Având în vedere aria geografică în care se află. se admite. fără comentarii. că etimonul este sigur indo-european. Felul cum au derivat și evoluat ortografic. pe parcurs. cele două toponime. este caracteristic idiomurilor care le-au conservat.

Odată cu blocul compact al tezaurului lexical romanic. Proto-Românii au moștenit și o parte importantă din morfemele derivative. Printre ele se află și augmentativul *-an*,²⁴ frecvent întâlnit în limba română contemporană. dar mai cu seamă în cea veche. ca formă de comparativ arhaic. El este acela care argumentează continuitatea elementului latin în aria de etnogeneză a Românilor și. totodată. ne duce spre geneza *Ardan*-ului din *arduus*. Reamintindu-ne de generalul roman Aelius Aelianus. observăm că *Aelianus* provine din Aelius plus sufixul augmentativ *-an*. La fel *Ardanus*. din *arduus* plus sufixul augmentativ *-an*. Ulterior. Proto-Românii au suprimat morfemul final și rămas vechiul *Ardan*. găsindu-se la poalele Munților Călimani. nu putea fi perpetuat decât prin graiul unei populații continuatoare a Daco-Romanilor. Concluzia după care cuvântul *Ardan* ar fi un element important după venirea Ungurilor în Panonia. sau ar deriva de la *Iordanfalva*. poate fi

considerată o mare greșeală. Acest toponim este un argument de mare valoare în favoarea continuității romanității și perenității radicalului *ard-* în regiunea respectivă, dar din el nu derivă cuvântul *Ardeal*, întrucât, cel puțin în limba română și franceză, nu întâlnim situații când *-n* final să treacă în *-l*. În schimb, din el a derivat numele de familie *Ardean*, *Ardeanu* prin epenteza lui *e* între *d* și *a*. Apariția lui *-l* final după *Ardea*, toponim ce a existat sigur în trecut, poate fi contestată și atunci trebuie găsită o explicație valabilă, care să nu mai fie controversată sau identificată ca falsă.

Reexaminând tezele lui Dečev, filologul bulgar I. Duridanov²³ a ajuns la concluzia că elementul *-dala*, cunoscut component al toponimelor și numelor de persoane tracice, se explică în prezent prin indo-europeanul *dhal* «a înflori», *thalos n*, *thallos m* «un lăstar», *Thallo* «zeița creșterii și înfloririi».

În concluzie, *arduum* înseamnă înălțime și, indirect, munte, deal, iar *dala*, verde sau înflorit. Alăturând cele două radicale, *ard-* și *-dala*, vom obține *ard-dala*, indo-europeanul îndepărtat din care a derivat cuvântul *Ardeal*. Acesta, în graiul Proto-Românilor, avea probabil semnificația de «înălțime verde» sau mai apropiat de adevăr «munte verde», modelat, de-a lungul secolelor, în *Ardal*, deoarece era necesară perfectarea acordului la genul neutru. Sub influența lui *deal*, cu care se aseamănă și ca sens, *Ardal* s-a putut transforma în *Ardeal* prin eponența lui *e*.²⁵ Toate constatările converg către rădăcina indo-europeană *ardhva*, iar *Ardeal*, în comparație cu *Rodope*, fiind mult mai apropiat de *arduus* (decât de imposibilul *erdö*), suntem obligați să acceptăm filiațiunea *ard-* la *Ardeal*, numai în cadrul evoluției unei limbi indo-europene, adică din acea mare familie în care româna se încadrează.

Așadar, la origine, *erdö* este românesc, iar *Ardeal* nu poate proveni din el și nici din derivatul său *Erdély*. Nu trebuie uitat că în cronicile latino-maghiare *Ardealul* a fost ortografiat sub forma *Hardwel*²⁷. Deci, el s-a infiltrat în limbajul cronicarilor sub această formă, cu două secole înainte de consemnarea formei *Erdel*, atestată prima dată la 1390. Prin urmare, el circula în acea vreme și a putut suplini pe Transilvania. Când au auzit din gura băștinașilor ce trăiau în interiorul arcului carpatic denumirea toponimului *Ardeal*, Ungurii au încercat să-l pronunțe așa cum l-au perceput, dar, cum era necesară o adaptare specifică graiului lor, l-au pronunțat *Erdeal*, în care vocala *a* (românească) a trecut în *e* (maghiar) și astfel, de la bun început, a apărut *Erde-ol*, pură coincidență cu o formă flexionară a lui *erdö*, care, peste veacuri, a fost considerat, fără rezerve, etimonul cuvântului *Ardeal*. Existența rădăcinii indo-europene *ardhva* și a numeroase cuvinte cu radicalul *ard-* inițial, în latină și în toate limbile romanice, în contrast cu absența aceluiași radical în limbile fino-ugrice, ne permit să afirmăm că toponimul *Ardeal* este un cuvânt românesc ce derivă de la *ard-dala*, ce are sensul de înălțime verde sau, mai adecvat, munte verde.

Pe de altă parte, în primele scrieri românești ale cărturarilor munteni și moldoveni, limba română apare încheșată și unitară, iar toponimul este consmnat de la început sub forma *Ardeal*, așa cum era cunoscut de toți

Românii, deci circula «ca banii cei buni». Dacă ar fi provenit din *Erdel*-ul de la 1390, ceea ce presupune că circula sub această formă în toată Ungaria, atunci în cronicile românești ar di apărut *Erdel* sau *Erdély*. Întrucât Românii puteau pronunța cu ușurință orice cuvânt maghiar, fără a fi survenit modificări fonetice de tipul trecerii lui e în a sau ly în i, care n-au mai avut loc după secolul al XV-lea.

Însuși faptul că în documentele latino-maghiare, de prima dată, întâlnim Transilvania, un cuvânt din latină, dovedește că Maghiarii n-au avut o denumire proprie a teritoriului respectiv și numai după multe secole, autohtonul Ardeal l-au modelat convenabil și asemănător unui derivat al lui *erdő*. Prin urmare, la începutul mileniului al II-lea e.n., Ungurii nu știau ce țară era «dincolo de pădure», deci nu pătrunseseră în interiorul arcului carpatic, căci, dacă s-ar fi întâmplat așa, atunci ar fi denumit cumva Ardealul, așa cum au procedat mai târziu consemnând: *silva Maramarosi*, *silva Blacorum*, *silva Bisensorum*, sau *Terra Blacorum*, *Terra Harszok* etc.

Toponimul Ardeal, având la origine o denumire dacică, a putut fi perpetuat prin graiul generațiilor ce s-a succedat pe teritoriul strămoșilor noștri, cu multe secole înainte de a fi revendicat ca făcând parte din patrimoniul lingvistic al penultimilor migratori din mileniul I e.n. Cum etimonul nu a fost transcris de Slavi, nici de Goți, Gepizi, Avari, Pecenegi sau Cumani, care au dispărut ca popoare și limbă, reiese că toponimul Ardeal a fost folosit de Români din totdeauna, pe teritoriul locuit de ei. El probează continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubian, de la Daci la Români de azi.

NOTE

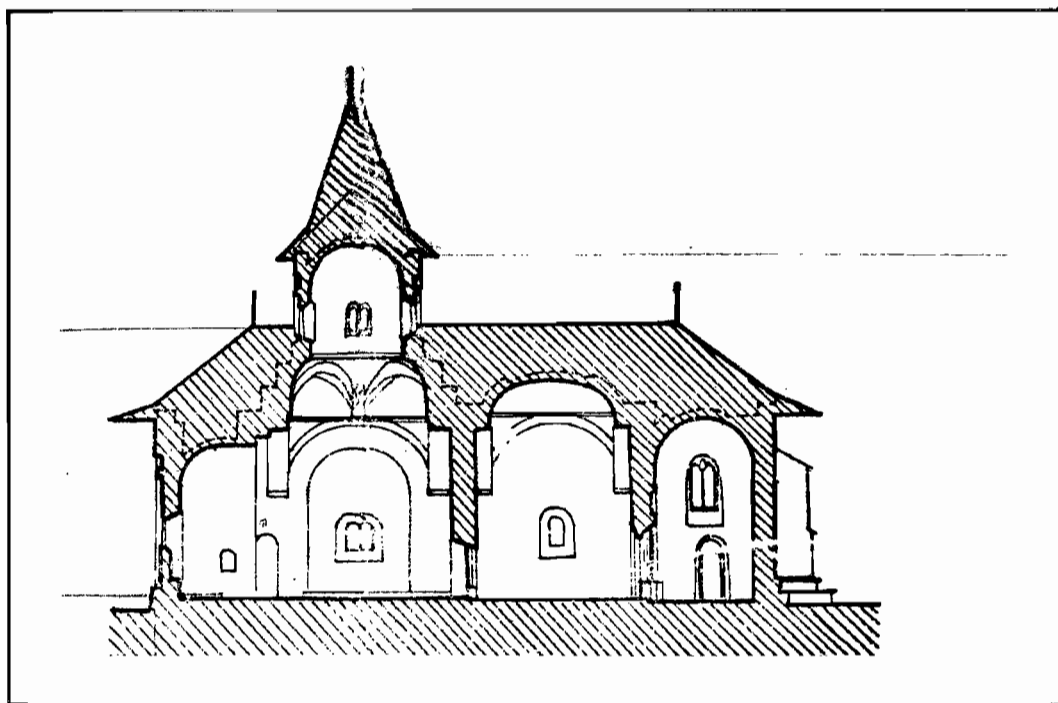
1. Adrian Riza, *Ardealul I. Istorie și fapte de limbă*, în revista *Transilvania*, 1982, nr. 5, pp. 4-5.
2. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 31.
3. Vezi: I. Marțian, *Ardealul nu derivă din ungurește*, Bistrița, 1925.
4. N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, Institutul de arte grafice «Ardealul», 1928, pp. 52 și 53.
5. Gavriilă Copil, *Cercul Deceneu pentru studierea limbii și scrierii dace*, în rev. *Noi Tracii*, 1981, nr. 78, p. 8.
6. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*, vol. I A-Gy, Budapesta, 1967, p. 283.
7. *Ibidem*, p. 782.
8. Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1979, p. 235.
9. DRH, C. București, 1981, pp. 203 și 229, doc. 204 și 220.
10. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975, lit. A.
11. I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor*, București, 1981, p. 252.
12. Putnoky-Crisián, *Magyar-román es román-magyar Kéziszótár*, Budapesta, 1985, p. 74.
13. *Ibidem*, pp. 50 și 74.
14. *DIR*, C. XIII, vol. II, București, 1952, p. 39.
15. Putnoky-Crisán, *op. cit.*, p. 57.
16. *DIR*, C. XIII, vol. II, București, 1952, pp. 36, 144, 224.
17. Béla Kelemen, *Dicționar român-maghiar*, București, 1981, lit. A, pp. 11 și 42.
18. *Atlas geografic general*, București, 1981, p. 195.
19. *România, atlas rutier*, București, 1981, p. 45.
20. Petit Robert, *Dictionnaire langue fr.*, Paris, 1969, lit. A.
21. Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași 1981, p. 21.
22. G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1969, lit. A.
23. I. I. Russu, *Limba Traco-Dacilor*, p. 75; Idem, *Etnogeneza Românilor*, București, 1981, p. 378.
24. I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor*, p. 129.
25. I. Duridanov, *Les rapports linguistiques entre les Thraces et les Celtes*, în rev. *Noi Tracii*, 1980, nr. 68, p. 11.
26. Ipoteză emisă de Ion Soare de la Filiala Vâlcea a Arhivelor Statului, căruia pe această cale îi mulțumesc pentru ajutorul acordat.
27. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV, pe baza toponimiei și onomasticii*, Imprimeria națională, București, 1933, pp. 420-426.

Numărul de aur de la Voroneț

de SILVIU DRAGOMIR

Întru întărirea convingerii că biserica mănăstirii Voroneț este nu doar un monument votiv, ci mai ales un consacrat monument memorial, trebuie să observăm că principalele sale dimensiuni respectă așa numitul număr de aur, egal cu $1 + \sqrt{5} / 2 = 1.6180339$, ceea ce conferă ansamblului său arhitectural o încărcătură de semnificații care-l plasează printre monumentele de importanță deosebită nu numai pentru includerea în structura sa a unor avansate cunoștințe matematice de tot felul, cât mai ales pentru că respectă legile imuabile ale naturii și deci se încadrează între operele desăvârșite ale omenirii.

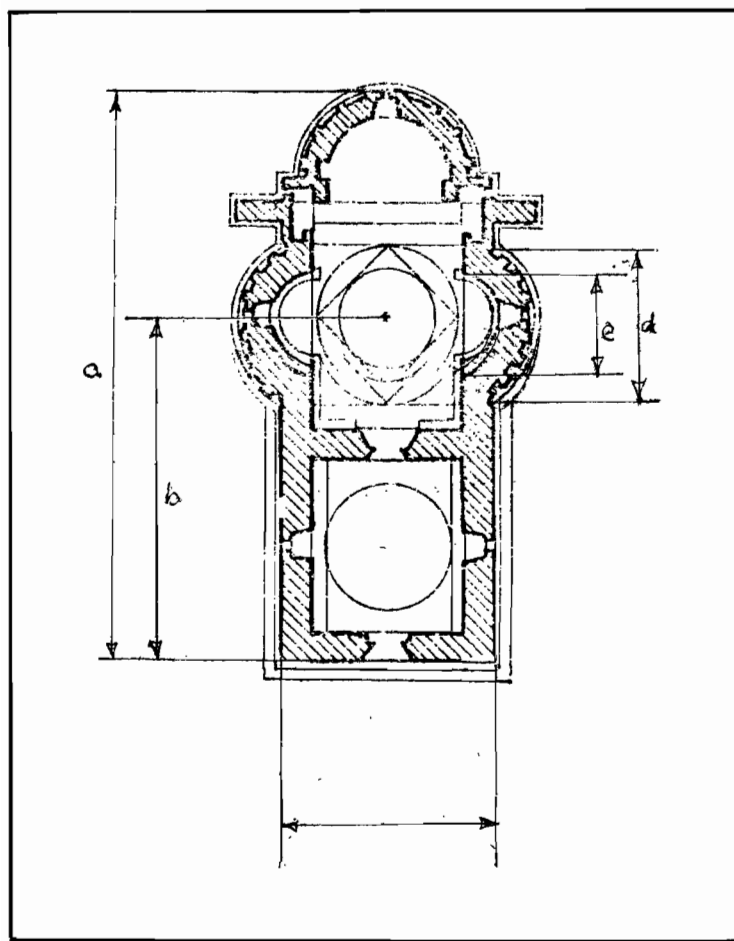
Traseul numărului de aur poate fi întâlnit în marea piramidă a lui Keops, în planurile mormântului lui Tutankhamon, în templul lui Osiris din Abidos, în panteon și multe alte temple grecești, ca cele din Paestum și Agri-

Biserica Voroneț - Secțiune actuală.

gento. Acest traseu ne-a condus la întrebarea dacă nu cumva acest număr, ce era - se pare - intuit încă din preistorie, nu ne-a parvenit pe o filieră locală, de la Traci la Proto-Români și apoi la Români. Confirmarea acestei ipoteze, prin studii complexe, ar duce la o mai bună cunoaștere a nivelului atins de strămoșii noștri. Nu știm ca ele să fi fost făcute, dar până la realizarea unui asemenea deziderat am trecut la determinări proprii și am semnalat, primul, că la ridicarea Voronețului s-a folosit cu certitudine numărul de aur (vezi Silviu N. Dragomir, *Voroneț - capsula timpului*, în rev. *România Pitorească*, București, 1984, nr. 10).

Povestea misteriosului număr de aur începe de la Pitagora, care, fiind convins că numerele sunt cele ce conduc universul, a căutat o legătură între raporturile matematice și natură. Abia însă în epoca actuală s-au pus baze trainice, în special prin investigațiile științifice în estetică, depășindu-se clasică problemă a proporțiilor, deci a unei valori comune rezultată din raportări ale unor segmente, suprafețe etc. Studiile au fost în mod strălucit aprofundate și lămurite de românii Pius Servien și Matila C. Ghyca, exponenți ai orientării

*Plan inițial
al bisericii Voroneț,
fără pridvor.*

ce-și asumă aplicarea concretului științific la geneza obiectului de artă. Contribuția amândorura a depășit orizontul tradițional de cunoaștere și interpretare, fără însă a lega respectiva teorie de unele realități din țara noastră.

Teoria generală despre proporții a devenit la Matila Ghyca (în *Le nombre d'or*, Ed. Gallimard, Paris, 1931) un studiu de largă aplicativitate. Căutând regularitățile și restricțiile ce guvernează lumea organică și opera de artă, el ajunge la implicarea numărului de aur în natură și în activitatea superioară antropică: pictură, sculptură și arhitectura antichității, a evului mediu și a timpurilor moderne. El asumă o generalizare, trecând apoi la ritmurile astronomice, la relația dintre arhitectură și univers, la trecerea de la ritm la incantație. Conform tezei care afirmă că omul este optim proporționat, regăsim acest raport și în proporțiile corpului uman.

Bazându-ne pe determinări proprii, am constatat că la Voroneț principalele dimensiuni ale monumentului respectă întocmai numărul de aur (vezi desenele). Rapoartele dintre lungimea totală, lungimea până la centrul turlei, lățime, absidă, interiorul absidei și poate încă multe altele rămân constante și mereu egale cu numărul *fi*, adică: $a/b = b/c = c/d = d/e = 1,618...$ Ceea ce ne întărește și mai mult în convingerea aceasta este faptul că rezultatele sunt valabile numai dacă ținem seama de construcția gândită inițial, fără a lua în considerare pridvorul ce a fost ulterior adăugat, deci planul inițial conceput. Quod erat demonstrandum!

TRADIȚII DIN NEGURA TIMPULUI

Ca întregul grup de mănăstiri din Bucovina, Mănăstirea Voroneț este recunoscută ca o primă etapă a arhitecturii clasice moldovenești. Ea se remarcă printr-o împărțire a spațiului în patru încăperi distincte, altar, naos, pronaos și pridvor, cu rosturi bine definite. Funcționalitatea este precisă: în *altar*, oficiază preotul, în *naos* asistă la slujbă numai bărbații și tot acolo sunt înmormântați ctitorii bărbați, în *pronaos* stau femeile și sunt adăpostite mormintele de Doamne și Domnițe, în timp de *pridvorul* asigură legătura cu exteriorul și servește pentru oficierea slujbelor de înmormântare și pentru admiterea pruncilor la botez. Nimeni nu a reușit să mă lămurească plauzibil asupra justificării acestor tradiții și nici asupra motivului pentru care acoperișul de șindrilă era separat pentru fiecare dintre încăperi.

Problema ridicată nu mai apare atât de fără sens dacă vom asocia planul bisericii corpului omenesc și dacă vom lua în considerare că în acest plan al bisericii împărțirile corespund celor patru centri vitali care - extinzând sfera hermeneuticii asiatice și asupra Tracilor - defineau corpul uman: capul, suflul, inima și ombilicul.

În acest caz, conform corespondențelor specific orientale, în centrul energetic, creator al capului este normal să stea preotul, socotit reprezentant al divinității. Deci *cap* = altar = locul preotului. Al doilea centru vital, suflul, de asemenea un centru energetic masculin, corespunde naosului. Deci, *sufly* = naos = locul bărbaților și al mormintelor bărbaților ctitori. Al trei-

lea centru vital. inima, era considerat un centru afectiv, de factură feminină și corespundea pronaosului. W. Podlacha, analizând pictura pronaosului de la Voroneț, constată că: «... pronaosul apare ca un altar al Maicii Domnului. Se pare că la această alegere a frescelor l-a determinat pe zugrav și obiceiul practicat în bisericile din Moldova de a așeza pe credincioși în biserică după sex, bărbații asistă la serviciul divin în naos, iar femeile în pronaos» (W. Podlacha. *Pictura murală în Bucovina*, p. 100). Deci, *inima* = pronaos = locul femeilor. Al patrulea centru vital, ombilicul, avea atât rolul de centru cosmic (cf. expresiei «buricul pământului»), cât și de legătură cu exteriorul, cu lumea.

În ceea ce privește forma acoperișului (totuși unic), desigur că el era construit cu accentuări pentru separarea încăperilor, tocmai pentru a arăta și a scoate în evidență însemnătatea acestei împărțiri. Nu putem crede că meseriașii timpului nu ar fi fost în stare să realizeze un acoperiș comun, dintr-o bucată, ei care reușiseră unele dintre cele mai mari construcții de lemn din lume, cum sunt mănăstirile maramureșene.

OUL DE STRUȚ - BURICUL PĂMÂNTULUI

Voronețul păstrează o însemnată zestre de mobilier din perioada inițială. În afară de catapetezma, de strane și de jilțurile domnești, originale mai sunt și policanдреle din lemn. Deosebit de interesant ni s-a părut policanдрul din pridvor, ce are atârnat în centru un ou de struț (vezi foto). Ce rost ar avea acest ou exotic? La o primă vedere s-ar părea că este vorba fie de o extravagantă, fie de un semn al opulenței. Dar dacă aprofundăm mai bine problema, constatăm că alta este semnificația.

Ombilicul, considerat drept centru vital, centru al lumii, apare în bisericile ortodoxe răspândite în spațiul tracic figurat printr-un cerc sau oval (simbolul unui ou) încrustat în mozaicul podelei. Aici se așeza marele sfeșnic atunci când se tămâia prin cădelnițare tot lăcașul, aici se așeza cartea sfântă la marile sărbători, când lumea nu mai încăpea în biserică, stând și afară. Întotdeauna, deasupra marcajului încrustat al ombilicului, al centrului spațial, se afla un candelabru, având un ou de struț - uneori mai multe - în mijloc. Oul de struț avea semnificația de ou al păsării Phoenix, deci o reprezentare a nemuririi, a cosmosului, a lumii. Originea acestui simbol trebuie căutată în *oul lumii* din vechiul Egipt, din care se spunea că s-ar fi născut cosmosul.

VORONEȚUL. O VERITABILĂ «CAPSULĂ» A TIMPULUI

Să fie cele spuse până aici exagerări? Poate. Ar fi fost mai simplu să ne închipuim în continuare că niște meșteri-țărani au ridicat o bisericuță în mijlocul unor păduri de necuprins, așa cum s-au priceput ei, fără să știe prea multe și fără prea multă bătaie de cap. Și mai ales fără bătaie de cap pentru noi, care trebuie să vedem totul simplu, școlărește. Culoarele neegalabile,

Voroneț. Oul de struț - buricul pământului

arborele cosmic de factură tracică, zeitățile păgâne și filosofii spațiului tracic, scenele din realitățile locului, arhitectura bazată pe numărul de aur, oul cosmogonic și multe multe altele pot fi numai simple preluări sau rolul întâmplării? La fel și ridicarea lăcașului într-un termen de baladă: trei luni și trei zile? Oare strămoșii noștri să se fi priceput numai la oierit și la plugărit? Când voiau să realizeze ceva mai deosebit trebuiau neapărat să se inspire la

vecini? Denumirile de munți, râuri, așezări sau obiecte uzuale le luau tot de la străinii aflați în trecere pe aici? O încercare zisă savantă se chinuia să argumenteze că denumirea de Voroneț ar fi preluată din slava veche, ignorându-se faptul elementar că localități cu aceeași denumire există atestate documentar înainte ca Slavii să fi ajuns pe acolo sau pe la noi.

Cât privește atât de mult discutata «limitare în timp și spațiu a posibilităților de influențare», constatăm ca o realitate că tratarea arhitectonică și culturală s-a transmis tradițional de la un meșter la altul, de la o școală la alta, de-a lungul secolelor și chiar a mileniilor.

Tocmai datorită tradițiilor milenare ce într-un fel sau altul au fost cuprinse în realizarea mănăstirii Voroneț, ne-am format convingerea fermă că acest monument depășește cadrul normal, legat doar de tradiție și că în fapt constituie un *mesaj*, ce reflectă stadiul de civilizație la care s-a ajuns în epoca respectivă. Cu alte cuvinte, avem de-a face cu o veritabilă *capsulă a timpului*. De altfel, poporul român manifestă o grijă deosebită de a lăsa un «semn» al «trecerii» pe pământ, lucru oglindit și în folclor: «...Am săpat piatră și lemn/ Ca să las pe lume semn» sau «...Să-mi fac o casă de piatră/ Ca moartea să n-o răzbată».

Cât privește conceptul actual de *capsulă a timpului*, căruia suntem nevoiți să-i asimilăm și pe acela al *momentului Voroneț*, (în lipsa altor criterii) precizăm că sunt necesare și suficiente doar unele fixări care să transmită urmașilor sau celor care ar examina *capsula* peste veacuri doar câteva semnificative indicații asupra nivelului atins de emițătorii mesajului respectiv.

Această funcție de realizare a unui mesaj de peste timp face din Voroneț un panteon de spiritualitate ce dăinuie din straturile milenare ale viețuirii noastre.

(Articolele precedente dedicate de Silviu Dragomir Voronețului, ca panteon de spiritualitate milenară, au apărut în «Noi Tracii» din iunie, iulie-august, septembrie, octombrie, noiembrie și decembrie 1987).

SPIRITUALITATEA GETO-DACICĂ

de PAUL GĂLEȘANU

Spiritualitatea unui popor înseamnă cumulul de concepții, idei, credințe, datini, manifestări culturale, care oglindesc și caracterizează existența lui istorică, în vatra sa de etnogeneză și e generată de spirit, factorul suprem

diriguitor al întregii existențe umane. Spiritualitatea constituie realitatea etnicității social-istorice și se află într-o strictă interdependență de corporalitatea umană, de fauna și flora spațiului înconjurător. Spiritualitatea unui popor este germinată de cultura sa superioară, manifestată oral sau în scris, în limba sa.

Limba unui popor trebuie să exprime universalitatea Logosului în sens platonician, corespunzător gândirii omenești în evoluția lui de la etnogeneză. Limba unui popor, vocabularul lui sau tezaurul lexical, este exprimată și reflectată prin cuvintele sale. Cuvântul reprezintă elementul expresiv, forța fascinantă de comunicare a realității vieții în raport cu evoluția societății umane pe planetă. După Panini, primul lingvist al globului, indian de origine, care a trăit prin secolul IV, și Platon, contemporan cu el, cuvintele reprezintă forța magnetică a spiritului omenesc de a reflecta și edifica elementele etimologiei prin morfeme (cele mai mici unități din structura morfologică a cuvântului, având un sens determinat lexical sau gramatical) și etimoane (elementele etimologiei care stabilesc originea unui cuvânt prin explicarea evoluției lui). Prin vocabularul unei limbi luăm contact cu realitatea existenței individuale și etnice, precum și cosmice, printr-un regim de unde electromagnetice.

Cuvintele constituie un cod, o cheie care instrumentează obiectele cosmosului prin acest regim de unde electromagnetice fixate într-o formă expresivă. Cuvintele exprimă activitatea umană, posibilitățile poporului, devenirea lui istorică, și au sens ontologic. Adevărații filologi trebuie să fie și filosofi ai culturii, care intuiesc, prin logosofie, rostirea cuvântului pe baza semnificației lui. Filologii trebuie să caute și să găsească sensul real al cuvântului, să constate potrivirea dintre sensul și rostirea lui, cunoscând rădăcinile comune ale cuvintelor vechi proto-indo-europene, modificările lor fonetice și evoluția lor semnificativă.

Lingvistul francez Pierre Giraud, în monumentală sa lucrare, *La Sémantique*, apărută în 1964, afirmă că: Orice cuvânt are o motivație în geneza sa. Există patru feluri de motivații - fonetică, metasemică, morfologică și paronimică (paronimele fiind cuvintele asemănătoare prin sonoritate sau ortografie cu alte cuvinte, dar deosebite de ele ca sens. Ex. coniectură, conjunctură). Motivația fonetică și metasemică sunt interioare, determinate de spirit, de inteligența lui, în sens platonician (nous).

Filologul american Helmsle Louis, în lucrarea *Prolegomena to a Theory of language*, publicată la New-York, în 1963, susține, pe baza studiilor comparative a limbilor sanscrită, elină, latină, celtică și gotică, precum și hitită, că studiul lexicului trebuie făcut prin analiza cuvintelor de la geneza și semnificația lor semantică, comparându-le în mod științific rădăcinile lor proto-indo-europene cu modificările lor inerente în timp și spațiu, cu evoluția lor semantică. Cu alte cuvinte, e necesar să luăm în considerație cuvintele sub aspect ontologic, să ținem seama de circulația internă a cuvintelor. În medie, o limbă modernă posedă un tezaur lexical de circa 150.000 de cuvinte, din care abia a mia parte, adică circa 150 familii de cuvinte, au adevărată circu-

lație internă, exprimând spiritualitatea unei limbi.

Astfel, Palton consemnează în *Dialogul* său *Kratylos* circa 150 cuvinte etimoane, punându-le într-un sistem lingvistic. Prin gura magistrului său Socrate, marele filosof grec definește și interpretează - prin cunoaștere, analogie, sugestie, fantezie și har poetic - tezaurul lexical al spiritualității bătrânei Helade, îndemnând pe filologi-filosofi ai culturii să intuiască și să descifreze orizonturile de gândire și simțire ale unei limbi, tainele luminilor ascunse, să constate potrivirea termenului etimon cu lucrul în sine, cu esența lui cu ființa umană, deoarece Cuvântul-Logosul, ca expresie a lucrului în sine în sens ontologic desemnează un adevăr stabil, consistent, permanent și are o funcțiune critică, un caracter natural de instrument care pătrunde și judecă natura intimă a lucrurilor.

Limba este logos și are un statut inițial, este un individual-universal. Autorul și creatorul cuvintelor, deci onomaturgul și demiurgul ei este poporul, pentru că acesta știe să exprime direct, simplu, just, adecvat realitatea cosmică, să reproducă esența, natura lucrurilor. Filologii clasici A, Meillet, Ernout, Saussure reduseseră redarea naturală posibilă a sistemelor lingvistice, deci geneza cuvintelor, la exclamații și onomatopee, considerate generatoare de cuvinte și originea limbajului uman.

Considerații de ordin geo-morfologic

Pe jumătate din zona carpatică se întinde zona pădurilor. Carpații, subcarpații și depresiunile intramontane acoperă jumătate din suprafața teritoriului actualei României, cu regiuni împădurite, străbătute radiar de ape. Văile fertile ale acestor ape au permis stabilirea de așezări omenești permanente, ale locuitorilor care se ocupau cu agricultura. Ori agricultura a fost factorul dinamic propulsor și progresist pe întregul glob. Această constatare se face nu numai la civilizațiile euro-asiatice, ci și la ale celor două Americi, în perioada precolumbiană. Atunci de ce ar fi făcut excepție strămoșii noștri, emigrând din spațiul danubiano-carpato-pontic, unde câmpiile și văile râurilor, dealurile și podișurile ofereau din abundență condiții de viață și pentru agricultură și pentru creșterea vitelor și păsărilor? Patria noastră a fost și a rămas o țară armonic dotată cu frumuseți peisagistice, cu o lumină ce dă colorit de verde deschis, plăcut și odihnitor pentru ochi și care dă naturii o policromie îmbietoare, fără asprime și sufocare. Climatul dăruiește primăveri și toamne încântătoare, cu o lumină radiantă. În luna mai se remarcă coloritul cel mai viu și seninătatea cea mai poetică prin transparența văzduhului românesc. În octombrie, cerul înalt mângâie chipurile oamenilor cu o boare plăcută, călduță și totuși răcoritoare.

Climatul continental de tranziție din spațiul danubiano-carpato-pontic se caracterizează prin întrepătrunderea pe întreg teritoriul țării a maselor de aer umed de la oceanul Atlantic cu cele ce vin din Asia, prin contactul cu aerul polar sau cu aerul torid din Africa, au făcut și fac din teritoriul României o placă turnantă, influențând condițiile de viață care concură la

sedentarism, la stabilirea așezărilor umane temeinice. Pe baza tezei lui Ponia-tovschi se știe că etimologia emigrărilor, a dispersărilor de populații în masă, sub forma tribală, începând în Europa din mileniul III î.e.n., în zece valuri succesive a populațiilor proto-indo-europene și continuând cu cele din secolele III-VII e.n., a fost determinată de factori economici și naturali. Aceste deplasări în masă ale triburilor sunt analoage cu ale animalelor și păsărilor dintr-o regiune în alta. Condițiile climato-topografice ale spațiului carpatic-danubiano-pontic infirmă teza emigrării în masă a strămoșilor noștri pe alte meleaguri. Întotdeauna populațiile migratoare au fost nomade și pe o treaptă inferioară de cultură și civilizație, lipsite de o spiritualitate profundă, dar dominate de instinctualitate animalică și sete de distrugere, fără muncă organizată și plugărit.

Va urma

O ipoteză privind originea doinei

de VICTOR OPRIȘIU

Puține sunt cuvintele în legătură cu originea și semnificația cărora să se fi emis, de-a lungul timpului, atât de diverse și controversate ipoteze, ca cele privitoare la *doină*. S-a propus, pe rând, o posibilă etimologie latină, apoi slavă, autohtonă sau, pur și simplu, de natură onomatopeică. Pentru un etimon latin au pledat «puriștii» A.T. Laurian și I.C. Massim,¹⁾ susținând că *doina* sau *dolina* vin din alt *dolia* «doliu, a purta doliu». O opinie asemănătoare este împărtășită de Aron Densușianu, după care «*doina* derivă de la *durere*, latinește *dolere*, din care s-a făcut *dorina* sau *dolina*», acesta combătându-l pe I. Mălinescu, care ar fi încercat să explice cuvântul din *Donativum*, *Diana* și *Danubiu*.²⁾ Pe aceeași filieră se înscrie și o explicație ulterioară a lui G. Serra³⁾ - lat. *diuina* - dr. *douina*.

Un punct de vedere care pare să fi întrunit mai mulți adepți are în vedere originea slavă a termenului raportat la sl. *daljina*⁴⁾ sau la sl. *dolja* (N. Raevski). Notorie este opinia acad. Al. Rosetti, care îl pune în legătură cu slovacu *daina*, *dana*, refren al cântecelor populare pătruns apoi și în Transilvania.⁵⁾ Acceptând înrudirea termenului românesc cu lituanianul *dainà*, Al. Rosetti respinge însă originea bulgară avansată de D. Caracostea, acesta din urmă găsiindu-l în folclorul vecin cu sensul de «oaie care alăptează».

Mai puțin plauzibilă ne apare o ipoteză ca cea a lui L. Șăineanu, care, pornind de la existența în Maramureș a unor exclamații de felul *dainá*, *dainám*, *dainú*, *dăinu-d'ainá*, înclină spre o proveniență onomatopeică a

cuvântului. La fel de puțin probabilă este și explicația după care *doina* ar fi la origine *un cântec de oi*. Potrivit unei asemenea aserțiuni.⁶⁾ substantivul *oi* ar fi devenit interjecție căreia i s-a atașat un *d* protetic și, din alăturarea cu interjecția *na*, ar fi rezultat cuvântul *doină*.

De mai mult credit pare să se fi bucurat ideea originii autohtone a cuvântului. Dimitrie Cantemir îi revelează, în *Descriptio Moldaviae*, anumite atribute magice, considerându-l un echivalent dacic al Belonei sau al lui Marte. Tot un element de substrat este și în viziunea lui B.P. Hasdeu, care îi găsește similitudini cu lituanianul *dainà*, «cântec popular», avesticul *daena* «lege în versuri, cântec» ș.a.⁷⁾ Ipoteza este admisă mai recent de câțiva reputeți lingviști (E. Fraenkel, G. Reichenkron, A. Vraciu ș.a.), cuvântul fiind raportat la rădăcina i.-e *deia* «a se pleca încolo și înapoi, a se învârti»⁸⁾.

Luând ca punct de reper verbul *dăina* «a mișca înapoi și încolo» (DA), vom aduce noi argumente privitoare la evoluția semantică a cuvântului de față. În două sate din Țara Hațegului, Bar și Petros, am înregistrat cuvântul *daină*, nu cu sensul de cântec, ci de *leagăn suspendat*, cu care «să dăinau copiii când mergeau la vaci pe măgură».

De altfel, ideea unei interdependențe între *doină* și cântecul de leagăn a fost deseori invocată.⁹⁾ Mai mult, *doina* este socotită de Lucian Blaga definitorie pentru matricea stilistică românească deoarece posedă ca fundal plaiul. «adică spațiul cu anume posibilități ritmice: un plan limitat, înalt, scurs la vale, cu zarea închisă, și dincolo de zare iarăși piept și vale la infinit. Orizontul acesta este acela al unui infinit ondulat.¹⁰⁾

Sentimentul de legănare este sugerat, după cum s-a remarcat, de însuși ritmul trohaic al versurilor populare, dar și de nespusa tristețe și înstrăinare ce se degajă din melosul acestora, *doina* fiind, prin excelență, un cântec elegiac. Nu de puține ori, starea de cântec este asociată direct celei de legănare. Un cântec din aceeași Țară a Hațegului începe cu aceste cuvinte: «Lai, lai, lai, lai, lai, lai, la/ Și-aș cânta și-aș trăgăna».

Putem conchide că accepțiunea actuală a acestui cuvânt, cu o etimologie atât de dezbătută, este rezultatul unui transfer semantic, cântecului de *doină* reconstituindu-i-se ușor înțelesul inițial de cântec de leagăn, cântec legănat.

NOTE

1. *Dicționarul limbii române*, București, 1871, tom I, p. 1123.
2. v. A. Densușianu, *Originea doinei*, în «Familia», V, 1869, nr. 4, pp. 37-39.
3. «*Dacoromania*», IV, 1927, p. 1558.
4. Al. Ciorănescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Universidad de la Laguna, 1958-1961.
5. v. *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. II, București, 1971, pp. 1317-1319; *Istoria limbii române*, I, ediție definitivă, București, 1986, pp. 560-561.
6. v. Ion Popescu-Sireteanu, *Limbă și cultură populară*, București, 1983, pp. 188-189, 315.
7. B.P. Hasdeu, *Scieri istorice*, vol. II, București, 1973, p. 155.
8. v. *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 355.
9. v. Ovidiu Papadima, *Considerații despre doină*, în «Studii și cercetări de istorie literară și folclor», IX, 1960, nr. 2, pp. 309-329, nr. 4, pp. 627-669; Mariana Kahane, *De la cântecul de leagăn la doină* în «Revista de etnografie și folclor», 1965, p. 5.
10. L. Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1969, p. 47.

O LIMBĂ TRACĂ VORBITĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de GEORGE VAIDA și IONEL CIONCHIN

Astăzi, până și copiii din învățământul gimnazial știu despre cuvântul *vită* (animal domestic) că derivă din latinul *bestia*. La fel, camarazii lor de vârstă francezi știu despre *bête* (vită) că descinde din același latin *bestia*.

Prin complicate explicații, se afirmă apoi că lat. *vita* (viață) ar sta la originea tuturor acestor cuvinte, iar rom. *vită* pare să confirme această aserțiune.

Dacă însă în alte limbi conținutul semantic al cuvântului a suferit unele modificări, considerăm că în limba dacă a avut un sens precis, delimitat de *animal domestic*, transmis și limbii române, în care termenul *vită* este acordat numai ierbivorelor domestice. Pe parcurs vom contata că limba română este poate singura care păstrează cu fidelitate străvechiul înțeles al cuvântului, demonstrație ce ne obligă la întortochiate incursiuni în diferite limbi antice și contemporane.

Vom începe prin a ne aminti că *Dumuzi* a fost zeul sumerian, întâi al turmelor, apoi al agriculturii, pentru că cei mai vechi plugari au fost mai întâi crescători de animale. Treptat s-au dedat la o primitivă agricultură. Preluat mai târziu și de semiți sub denumirea de *Tamuz*, sumerianul *Dumuzi* demonstrează că substratul limbii sumeriene a fost de coloratură indoeuropeană, *Dumuzi* asemănându-se fonetic și semantic cu verbul grec *damazo* (eu domesticesc). A domestici constă în acțiunea de a «aduce animalele pe lângă casă», de a le «obișnui să stea pe lângă casă», ceea ce se demonstrează și în latină, unde *domus* (casă) și *domesticus* (eu domesticesc, eu îmblânzesc) se bucură de aceeași rădăcină *dom*. Rădăcina a existat și în geto-dacă, perpetuându-se în română prin *a domoli* (a îmblânzi).

Pentru a evita ulterioare controverse, este necesar să nu lăsăm în suspensie problema substratului indoeuropean al Sumerienilor.

Se mai susține că orașele sumeriene ar fi fost înființate de populațiile «capetelor negre» de probabilă origine uralo-altaică, ce s-au suprapus unei populații agricole locale. Dacă acești localnici au fost impresionați de *negrul capetelor* noilor veniți, reiese că fuseseră obișnuiți până atunci numai cu *blondul* propriilor lor capete, culoare ce le conferea un caracter indoeuropean. Dacă ar fi fost de origine dravidiană, cum afirmă unii sumerologi, din amestecul lor cu noii veniți nu ar fi rezultat în nici un caz o populație leucodermă, cum sunt cunoscuți Sumerienii istorici din imaginile în mozaic ce s-au

păstrat, ci ar fi trebuit să fie *melanodermi*, uralo-altaicii având și ei o piele suficient de pigmentată.

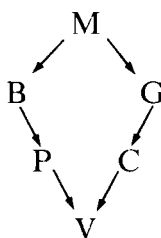
Întorcându-ne la ideea derivării verbelor *damazo* și *domestico* dintr-un cuvânt cu înțelesul de casă, vom remarca despre *domo* că indică o locuință zidită din piatră sau din pământ sau, cel puțin, săpată în pământ. Indoeuropeanul *ghe'em* (pământ), în temeiul alternanței consonantice g/d (ca în dincolo - gincolo sau irl. dioc - joc) putea produce și un *de'em*. Dacă a existat o mutație vocalică, îngăduind evoluția *ghe'em* în lat. *humus*, a putut exista și un *dumus*, indicând primele așezări scobite în pământ. Însă în păduroasa Europă preistorică, solul, întretesut cu groasele rădăcini ale copacilor, nu îngăduia săparea unor astfel de adăposturi. Doborârea copacilor cu topoare de piatră neînmanușate cerea o muncă îndelungată și dificilă. S-a recurs deci la crengi și la scoarța copacilor. Una din dovezi este însuși cuvântul românesc *cort*, care-și trădează înrudirea cu lat. *cortex* (scoarță). Limba germană mai conservă pentru scoarță de copac și cuvântul *Bast*, prin care ne explicăm cuvintele franceze *bastion*, *bastille* (clădiri) sau *bâtir* (a clădi). Rădăcina trebuie să fi existat și în protolatină sub forma de *best*, prin care devine explicabilă *bestia*, cu sensul de «animal adus pe lângă *Best*».

Aici ne-am putea aștepta la o intervenție din partea semitologilor, care ne vor oferi cuvintele *beth* și *bit* (casă). Le considerăm un rezultat al impactului semito-indo-european, intervenit în mileniul al III-lea î.e.n., când Semiții, venind din Peninsula Arabică, s-au întâlnit cu Indoeuropenii în Asia Minoră și în Mesopotamia. Semiții, în continuă deplasare, nu puteau dispune de adăposturi din scoarță de copac - Arabia, chiar mai puțin aridă decât astăzi, nedispunând nici pe atunci decât de foarte puțin material lemnos -, ci din piei. Deci, numai dacă limbile semite ar dipune de un «bt» cu accepțiunea de piele, această problemă ar putea fi redeschisă. Până atunci considerăm că semiticele *beth*, *bit* au apărut pe calea bătută de *Tamuz* din *Dumuzi*.

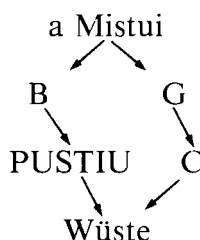
Prin urmare, după cum francezul *bête* (accentul circumflex indică un vechi francez *béste*) l-a pierdut pe s, la fel - dacă rom. *vită* derivă din lat. *bestia* - în limba dacă a intervenit pierderea lui s din *bista*, pentru a deveni *bita* din care să derive *vita*. Totuși nu credm că *bista* să fi contribuit la formarea numelui Burebista (explicat în articolul *Până când s-a vorbit limba dacă?* apărut în «Noi Tracii», nr. 123 din februarie 1985).

Printr-o dublă etimologie *bista* - *vista* își manifestă existența și în latină prin *vestibulum*. La formarea acestui cuvânt a participat și un *vist*, cu înțelesul de foc. Cunoscând acțiunea distrugătoare a focului, vom înțelege pentru ce latinul *vastare* (a pustii) trebuie pus în legătură cu zeița focului casnic, *Vesta* și cu *vestalele* închinat e ei. În germană, verbul *wüsten* are aceeași accepțiune de a *pustii*, iar indoiranicul *dev* - *dav* (cf. sanscritului *dava*, incendiu forestier) explică și compusul latin *devastare* printr-un *dev-vastare*. *Vestibulum* este un diminutiv ce indică încăperea cea mai mică de la intrarea în casă. Până și astăzi, în unele case țărănești din România, gura cuptorului este în această încăpere, pe unde se aprinde și se alimentează focul.

Termenul *vest*, cu accepțiunea de foc, încadrat în romboul lui M:

ne dezvăluie aspecte interesante:

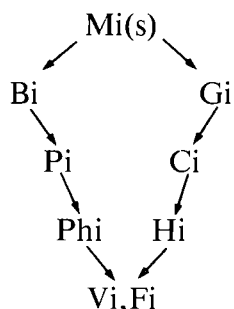
Ne dezvăluie, deci, că în limba dacă a existat un verb *mist*, fuzionat ulterior cu latinul *mixticare*, care avea înțelesul de *a arde*, căci nu întâmplător spunem astăzi *mistuit de foc* sau *focul ce mă mistuie*, în loc de «ars de foc» sau «focul ce mă arde».

Atât latinul *vita* (viață), cât și francezul *vie* (viață), cât și însuși românescul *viață* derivă dintr-o străveche rădăcină cu accepțiunea de *a fi*. Caracteristica verbului *a fi*, în limbile europene, constă în conjugarea sa neregulată, care-i trădează o etimologie multiplă. A luat anume naștere din mai multe verbe sinonime, aparținând proto-limbilor care au participat la logogenezele sistemului lingvistic indoeuropean. O manifestare a acestei etimologii multiple o întâlnim în portugheză, unde verbul *a fi* îmbracă, chiar începând cu infinitivul, două forme, *ser*, *estar*, care se conjugă deosebit de-a lungul tuturor timpurilor și modurilor. Același fenomen există și în limba română - fără să ținem socoteală de dialectele a-român, megleno-român, veliot, istro-român - chiar și în graiurile din cuprinsul fostei Dacii:

Prezentul indicativ

Sing.	I	sînt	îs	îs	mis
	II	ești	ieșt	iesci	iesci
	III	este	este	ieste	iastă
Plural	I	sîntem	sîntem	sîncem	nis
	II	sînteți	sînceț	sînceț	vis
	III	sînt	sînt	îs	iestă

Încadrând verbul *a fi* în romb simplă al lui M, obținem:

Probabilul dac *bi* persistă exact în această formă în irlandeză. Un dacic arhaic *mi* se manifestă probabil în indicativul prezent al persoanei I-a din graiul bănațean *io mis*. Rădăcina *bi* se mai găsește în engleză (*to be*), în germană (*ich bin, du bist*), precum și în unele limbi slave. Germanul *bist* pare să întrunească cele două forme *bi* și *est*, amintind totodată de germanul *Biest* (animal), ca și de lat. *Bestia*.

Românescul a fi are totuși o vârstă multimilenară. Dacă l-am încadra experimental în conjugarea a IV-a latină, rezultatul ar fi plin de surprize:

Indicativ prezent	Conjunctiv prezent	Imperativ prezent	Infinitiv prezent
fio	fiam		fire
fis	fias	fi!	
fit	fiat		
fimus	fiamus		
fitis	fiatis	fite	
fiunt	fiant		

Se recunoaște în *Fiat* latinul din «Fiat voluntas Tua» (Fie voia Ta), iar la infinitiv chiar infinitivul lung românesc: *f i r e*.

Participiul trecut românesc *fost* nu se aseamănă cu corespondentul său latin *fuit*, dar îl recunoaștem în perfectul simplu indicativ al persoanei a II-a singular și plural din portugheză, *foste, fostes*, precum și în viitorul indicativ pers. III-a sg. sau în conjunctivul prezent al aceleiași persoane din străvechea și dispăruta limbă *oscă*: *f u s t!*.

Limba oscă, limbă italică, cu mult mai veche decât latina, face parte din grupul osco-falisc, cu limbi afirmativ asemănătoare limbilor celtice. Dar etnogeneza celtă este și ea mai târzie decât cea osco-faliscă. Dacă Celții sunt eventuali «Traci în a doua generație» (cf. «Noi Tracii», nr. 127, iunie 1985, p. 8), concluzia ce se desprinde din aceste premise este din nou confirmată de harta de pe ultima pagină a revistei Noi Tracii.

Forma în *vi* a dat naștere verbului românesc a via (a trăi), utilizat dar neconsemnat în dicționare decât sub forma *a învia*. Dacă luăm în considerare și forma *a învia*, asistăm la două feluri de a conjuga:

A (ÎN)VIA		A VIA	
eu (în)viu	noi (în)viem	ei viez	noi viem
tu (în)vii	voi (în)viați	tu viezi	voi viați
el (în)vie	ei (în)vie	el viază	ei viază

Cele două verbe aparțin, într-adevăr, unor conjugări diferite: *a via* -*viare* (conj. I-a); *a învia* - *înviere* (conj.II-a), ca lat. *moneo* - *monere*).

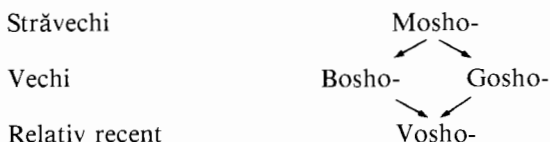
Viitorul lui *a fi*, într-o formă în v. a generat chiar cuvântul *viitor* (în loc de *fiitor*), verbul confundându-se cu rom. *a veni* (dar forma *venitor* pentru *viitor* este o creație artificială și neviabilă secolului trecut, după modelul francez *avenir*), după cum se remarcă în indicativul prezent al primelor două persoane al formei *a (în)via*. Dar ceea ce ne interesează este producerea prin verbul *a fi* a substantivului *ființă*, sinonim cu lat. *bestia* și cu engl. *been* (citit «biin»). Deși nu am epuizat toate particularitățile dacismului «a fi», ne propunem să le cercetăm și cu alt prilej.

Toponimul *Bitolia* ne apropie de domeniul lingvistic aromân, care, prin tulburătoarea istorie a Moscopolei, ne înlesnește o nouă incursiune în preistoria limbii dace, a limbilor tracice și a sistemului lingvistic indoeuropean în general.

Cu un an înainte de Revoluția franceză, în Peninsula Balcanică, lăcomia otomană ștergea de pe fața pământului un oraș care adăpostise șaptezeci de mii de suflete, șaptezeci de mii de Vlahi (cf. Hristu Căndroveanu, *Un oraș românesc dispărut: Moscopole* în «Istории neelucidate», Ed. Luceafărul, București, 1985, pp. 122-134). Conform lucrării citate, orașul era poate cel mai populat din lumea creștină a Peninsulei (Atena avea pe atunci numai 10.000 de locuitori), dar și cel mai prosper, cu o viață culturală cum rar se întâlnea pe o rază de sute de kilometri în jur. Consulul francez Pouqueville afirma: «Valahii care au călătorit vorbesc mai multe limbi și au biblioteci bine asortate cu cărți franțuzești și italiene. Ei posedă excelente ediții ale clasicilor greci și un străin găsește la dânșii literatura de care are nevoie și pe care e greu s-o poarte în călătorii». Aceste cuvinte ar fi necesar să fie cât mai des tipărite, spre știința celor ce văd în România secolelor trecute doar niște păstori ignoranți, nedemni de încrederea de a li se încredința propria lor guvernare. Mirarea tuturor va atinge culmi nebănuite dacă se va ști că - în urmă cu un sfert de mileniu - la Moscopole ființau o Academie și o catedrală metropolitană, o tipografie, instituții bancare, companii industriale.

Regretând această glorie a trecutului, nădăjduind că oameni de bine vor înființa academia tricentenară, într-un oraș din afara țărilor ce-și împart România macedoneană, ne vom ocupa de denumirea orașului, care cuprinde nebănuite semnificații pentru tracologie.

Afirmativ, localitatea ființa încă înainte de venirea Turcilor în Europa, deși a fost atestată documentar doar în anul 1424, restaurată de Valahii Masareți, în limba cărora denumirea era Voshopole, adică *orașul păstorilor*. Partea a doua a toponimului, *pole* ar putea fi greacă, deși noi credem că anticul oraș trac Seuthopolis s-ar fi putut numi în traco-odrisă *Seutopole*. Dar *Vosho-* se încadrează în rombul simplificat al lui M:

Forma Mosho îi evocă pe anticii Moesi, Bosho pe Bessi, eventual și pe Biessii de lângă Mureș, Gosho pe Gaesi (un trib celtic, cf. Gaesorix), iar Vsho, ultima evoluție a celor trei dinaintea sa, având accepțiunea de păstori. Considerând acestea doar o ipoteză, vom proceda la verificarea valorilor semantice ale respectivelor rădăcini.

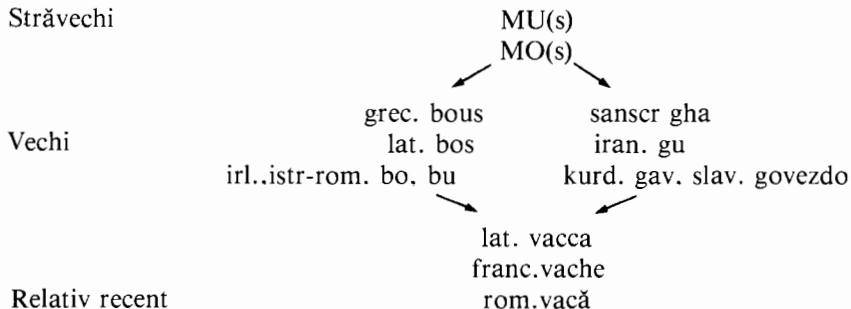
Se știe că în vechiul alfabet grec neexistând ș (ș, sh), consonanta era grafiată prin dublarea lui sigma, adică prin ss. La rândul său, această consonantă lua naștere din grupul sc, după cum se dovedește din italianul *coscione*, care se citește coșione, sau prin suedezul *skjorta*, care se citește șortă. În temeiul acestor cunoștințe, vom lua în considerare *Muskii* sau *Moskii*, o populație din vestul Frigiei, și *Muskenu*, denumirea populației țărănești din vechea Asirie. *Muskii* coborâseră - după cum se presupune - împreună cu Frigienii, de la nord de Dunăre, străbătând Peninsula Haemus, spre a se statornici în Asia Minoră. Erau o populație de păstori, deci nu este imposibil ca Moesii (Moysii) să fie unul din eșaloanele lor rămase pe drum, ca și Myssii microasiatici de altfel. În asirianul *Mușkenu* presupunem, de asemenea, o populație indoeuropeană de substrat, ajunsă în Mesopotamia, peste care s-au suprapus mai târziu triburile semite, aservind-o. Inițial păstori, apoi plugari, Mușkenii reprezentau pătura țărănească predecesoare războinicilor semiți, care se erijaseră în păturile stăpânitoare și asupritoare. Deci ei au vorbit inițial altă limbă decât Asirienii, limbă pe care o bănuim indoeuropeană de coloratură tragică. În felul acesta devin explicabile cuvintele din limbile semite, asemănătoare cu corispondentele lor din limbile indo-europene, cuvinte cărora unii lingviști le conferă valoarea de argument în favoarea unei origini comune (imposibile, după părerea noastră) a limbilor semite și indoeuropene.

Avansăm - ca și în alte rânduri - părerea că Moessii erau de pe malurile râului *Moyssos* - *Mouseos* - *Buzău*, amintind indoeuropeanul *moissos* (berbec), precum și faptul că toponimia din împrejurimile râului indică o străveche și intensă activitate pastorală, neîntreruptă până în zilele noastre. Din această toponimie considerăm suficient să amintim *Vadul Oii* sau însăși *Brăila*, explicabilă prin dac. *braiglia* (negustorie de vite, cf. irl. *braigleir*, negustor de vite). Râul Moscova din U.S. este situat în teritoriul de la nord de vechea Sciție, unde se retrăseseră populațiile pastorale din nordul Mării Negre după ocuparea Cimmeriei de către Sciți. Despre un popor de *Mosci*, la nord de Sciția, nu avem cunoștință din scrierile autorilor antici, dar hidronimul pare să indice existența lor.

Să analizăm structura rădăcinii *m o s c* (prin metateză, uneori: *mocs -mox*):

B.P. Hasdeu afirma, în *Originile păstoriei la Români* (în *Columna lui Traian*, V, 1874) că la Indoeuropeni denumirile *kentum* de *bos*, *Bous*, *bo*, *bu* se mai conservă cuvântul dacic *bo* pentru bou, ca și în irlandeză. El se păstrează și în actuala istro-română (cf. Ion Coteanu, *Cum dispăre o limbă. Istroromâna*, în *Societatea de științe istorice și filologice*, București 1957, p. 20). Dacă le încadrăm în rombul lui M, obținem:

Străvechi

Relativ recent

În vârful rombului se află onomatopea mugetului.

Rădăcina *mosc* are varianta *musc*, materie care este «secretată» de masculul moscului (DEX, p. 570), dar nu numai de acesta, ci de toți masculii rumegătoarelor, mai ales în epoca rutului, deci și de zimbri, bouri, țapi și berbeci. Carnea de oaie păstrează și ea un miros asemănător. Mirosul acesta atrăgea nu numai femelele, ci și vânătorii primitivi, în perioada când omul își perfecționa vocabularul. Acest miros era, deci, ceva caracteristic, ceva aparținând animalului «mo», sau «mu». În vorbire - în limba română - aceste caracteristici se exprimă prin adjective, formate din substantiv și un sufix: -esc. De exemplu, cornul *bou-rului* este un corn *bour-esc*, conform recitativului în ritm tipic dac: «Melc, melc, codobelc/ Scoate coarne *bourești!* / Că te duc la baltă./ Să bei apă caldă./ Că te duc la Dunăre./ Să bei apă turbure...». (De remarcat că pe vremea existenței bourilor Dunărea era încă turbure, un argument în favoarea etimologiei noastre pentru Dunăre).

Acest românesc - esc a fost - isc în dialectul nord-dacic, după cum dacicul de sud *ter* (pământ) se deosebea de dacicul de nord *tir* (pământ) tocmai în temeiul alternanței vocalice e/i, prezentă până azi în graiurile muntean și moldovean. În primul se spune: «Bine, bine, las pe mine», în timp ce în cel de al doilea: «Bini, bini, las pi mini».

Dar acest ultim i putea proveni dintr-un u, deci caracteristic lui mo sau mu. Într-o îndepărtată preistorie se spunea *mo-usc* sau *mu-usc*, de unde diferite forme pentru acest miros, ca numeroasele - unele dispărute - denumiri de: *mosc*, *mousc*, *musc*, *moysc*, *muysc*. Remarcăm cuvintele irlandeze *muis*, *mos*, cu accepțiunea de *miros*, derivând din *musc*, explicându-se astfel etimologia *mușcatei*, plantă cu miros specific, fitonim eronat derivat din bulg. *mušcato* și din magh. *muskâta* (DEX, p. 578), dar mai ales a *mușetelului*, de asemenea mirositor, care nu derivă totuși din *mușat* (frumos), ci din alt *mușat*, cu accepțiunea de arom.

Firește, populația care se ocupa cu creșterea diverșilor mu sau mo era tot o mo-usc(ă), iar în temeiul celor demonstrate până acum Moysii (Moesii), Besii, Myssii, Moscii și Mușkii se numeau astfel fiindcă se ocupau cu păstoritul.

În greacă, rădăcina-cuvânt *mosc* nu a fost înțeleasă pe deplin. Preluând-o de la populațiile tracofone, Grecii au denumit cu ea însăși animalul: *moschos*, «junger Tier, besonders Kalb, junges Stier, überhaupt Rind, Kuh» (Menge Gütthling, *Griechisch - Deutsches Hand, und Schulwörterbuch*, Langenscheidt, Berlin, 1936, p. 460).

Așadar, în greacă, tracicul *mosc* (păstor) devine *moschos* (vițel sau vită) pe lângă veritabilul grec. *bous*. Dar în *Moscopole* - *Voshopole*, deci în graiul aromân, cuvântul își păstrează milenara accepțiune de păstor.

Iată o limpede dovadă de veritabilă descendență tracă.

SPAȚIUL TRACIC

«Tracii sunt neamul cel mai numeros și mai răspândit din lume, după cel al Indienilor» (*Herodot*)

CUPRINSUL

Dr. Ion Dulamă. <i>Originea toponimului Ardeal</i>	1
Silviu Dragomir. <i>Numărul de aur de la Voroneț</i>	7
Paul Găleşanu. <i>Spiritualitatea geto-dacă</i>	12
Victor Oprișiu. <i>O ipoteză privind originea doinei</i>	15
G. Vaida și I. Cionchin. <i>O limbă tracă vorbită în secolul al XVIII-lea</i>	17

NOI TRACII
Redacția: Via Larga, 11 - Milano

Direttore responsabile: Sabino d'Acunto
Direz. Foro Traiano 1/A - Roma Reg. Trib. Roma n. 17282 del 31.5.1978
Rivista mensile - Spedizione in abbonamento postale gruppo terzo (70%)